

İSTANBUL'UN FETHİNDEN SONRA AYASOFYA KİLİSESİNİN CAMİYE ÇEVİRİLİŞİ

Said ÖZTÜRK*

ÖZET

Müslümanların İstanbul'u fetih arzuları çok erken tarihlerde başlamıştır. Bazı kaynaklar, Emevîlerle Abbasîlerin H.34/655-H.169/785 tarihleri arasında İstanbul'a beş sefer düzenlediklerini, Osmanlıların ise, İstanbul'u yedi kere muhasara ettikten sonra fethettiklerini yazmaktadırlar. Fatih şehri fethettikten sonra doğrudan Ayasofya'ya gitmiş ve burasını camiye çevirmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

İstanbul, Fatih, Fetih, Ayasofya

THE CONVERSION CHURCH OF HAGIA SOPHIA TO MOSQUE AFTER THE CONQUEST OF İSTANBUL

ABSTRACT

Muslim's, wishing for the conquest of İstanbul had begun in very early times. Some of the sources wrote that, Emevies and Abbasies, had prepared five campaign between the years A.D. 34/655 and A.D. 169/785 and as for the Ottomans, they conquered İstanbul, after besieged it five times. Fatih, directly gone to the Hagia Sophia to mosque, after he had conquered the city and converted Hagia Sophia to mosque.

KEY WORDS

İstanbul, Fatih, Conquest, Hagia Sophia

Müslümanların İstanbul'u fetih arzuları çok erken tarihlerde başlamıştır. Hicrî 52, miladî 672 yılında Hz. Muhammed'in mihmandarı olan Ebu Eyyub el-Ensarî ile başlayan fetih hareketi, ancak onuncusunda yani Fatih Sultan Mehmed'in Bizans'a giriştiği son hamle ile neticelenecektir. Böylece İstanbul Müslüman ordularına, Osmanlı askerine kapılarını açacaktır¹. Diğer taraftan bir kısım kaynaklar Emevîlerle Abbasîlerin H.34/655-H.169/785 tarihleri arasında İstanbul'a beş sefer düzenledikleri, Osmanlıların ise, İstanbul'u yedi kere

* Doç. Dr., Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Eminönü, İstanbul.

¹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitabu't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar*, Ahmet Uğur vd. neşri, C.I, Kayseri 1997, s. 472 vd.

muhasara ettikleri ve yedincisinde fethettikleri kayıtlıdır². Fatih'in Ayasofya ile ilgili en eski vakfiyelerinden birinde "Nice melikler bu işe el uzattılar. Her birinin zafere ulaşmadan geri döndükleri rivayet olunmaktadır. Kuvvet ve azamet sahibi eski sultanlar ve meliklerden 63 kişi bu beldeyi fetih için çok miktarda asker topladılar. Muhkem ve büyük kuvvetlerle geldiler. Kuşatıp zorla ele geçirmek ve halkını esir etmek isteğiyle harb ettiler ise de verdikleri zayıyla birlikte geri çekildiler" kaydı ile bu konuya işaret edilir³.

Son Bizans imparatorunun (XI. Konstantinos) ne cesareti, ne de enerjisi, devleti yıkılmaktan kurtaramayacaktı. Fatih Sultan Mehmet, babası II. Murat'ın vefatından sonra (Şubat 1451) Bizans'ın son saatleri de yaklaşmış idi. Zira Bizans'a ait olan İstanbul, Osmanlı arazisinin tam kalbinde yer alıyor, Osmanlıların Anadolu ve Avrupa'daki topraklarını birbirinden ayırıyordu. Bu yabancı unsuru ortadan kaldırmak ve teşekkül etmekte olan Osmanlı Devletine İstanbul ile sağlam bir devlet merkezi hediye etmek genç sultanın ilk hedefi idi. Sultan Mehmet tükenmez bir enerji, büyük bir ihtiyat ve itina ile Bizans İmparatorluğunun başşehrinin fethi için hazırlandı; Boğaziçi'nde, şehrin hemen dibinde Rumeli Hisarı'nı inşa etti⁴.

O devirde Bizans mezhep kavgaları ile meşgul idi. İstanbul'un sukut edeceği bilindiği halde, mezhep ihtilafı sönmemişti. **Bizans Tarihi** yazarı Dukas, söz konusu mücadeleye hakkında şu çarpıcı beyanlarda bulunuyor;

"Mezhep kavgaları da nihayet bulmadı. Salâhiyetli ruhanîlerin bu hususta takındıkları tavır zikre değer. Mesela günahlarını itiraf için bunlara müracaat eden hristiyanları, daha evvel katolik papazlarından Hz. İsa'nın kanını ve cesedini temsil eden ekmek ve şarabı alıp almadıklarını, birleşme taraftarı bir papazın icra eylediği ruhanî ayinde bulunup bulunmadıklarını soruyorlardı. Şayet böyle bir hâl vaki olmuş ise, bu husustaki kilise kanunları şiddetli ve manevî cezası ağır idi. Âdet olduğu üzere kilise kanunlarına uyararak mukaddes ekmek ve şarabı almağa hak kazanan kimse, birleşme taraftarı papazlara müracaat etmezse, onlar tarafından ağır manevî cezaya müstahak olurdu. Birleşme taraftarı papazlar Ortodoksluk taraftarı olan papazlar hakkında bunların papaz olmadıklarını, takdim ettikleri şeylerin sahil ve hakiki olmadıklarını söylüyorlardı. Ortodoks papazlar, bir cenazeye veya bir ölünün

² İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, İstanbul ts., s. 239-240.

³ Vakfiyenin Arapça metni için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Salis 6. Vakfiye Defteri, nr. 575, s. 82-106, sr. 46; Aynı nüshanın Latin harfleriyle Türkçe'ye tercüme edilmiş kaydı için aynı arşivde, 2114 numaralı defter, s. 176.

⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 4. bsk. Ankara 1995, s. 523.

ruhunun istirahati için yapılan ayine davet olduğu zaman, bu merasimlerde birleşme taraftarı bir papaz görününce, Ortodoks papaz hemen ruhanî elbisesini çıkarır ve yangından kaçır gibi oradan uzaklaşırdı. Büyük Kilise (Ayasofya) şeytanların ilticagahı ve putperestlerin mâbedi telakki ediliyordu. Nerede o mumlar, nerede o kandillerdeki yağlar ? Her şey zulmet içinde, hiç müteessir olmuyordu, mukaddes mâbed viran bir hal almıştı. Bu hal, şehir halkının dini hükümlere muhalefet ve tecavüzleri dolayısıyla, bir müddet sonra mâbedin düşeceği harap vaziyeti daha evvelden gösteriyordu. Genadios ise, hücrelerinde vaaz ediyordu ve birleşme taraftar olanları tel'in ediyordu⁵.

Dukas devamla diyor ki; Genadios her gün birleşme taraftarları aleyhine vaaz etmekten ve yazılar yazmaktan geri kalmıyordu.... Senatodan baş amiral büyük duka, Genadios ile hem fikirdi ve işbirliği yapıyorlardı. İstanbul'un aleyhine toplanmış olan sayısız Türk askerini gören halka hitaben bu büyük duka Latinler aleyhine şunları söylemeğe cesaret etti: "İstanbul'un içinde Türk sarığını görmek, Latin serpuşunu görmekten daha iyidir"⁶. Dukas'ın büyük duka dediği şahıs Bizans Devleti'nin en saygın kişilerinden Leon Notaras idi⁷.

Ayasofya'ya mağara ve rafizîlerin mezbahı adı veriliyor, içinde kiliselerin birleşmesi taraftarları olanlar tarafından ruhanî ayin icra olduğundan kirlenmemek için Dukas'a göre hiçbir Bizanslı bu mâbede girmiyordu⁸.

Bizans, ahlakî bakımdan da tamamen çökmüştü. Bu durum karşısında İstanbul'un müdafaası, doğudaki ticarî menfaatlerini kaybetme korkusu içinde bulunan Latinlere bırakılmıştı.

Başta geçtiğinde ilk işinin İstanbul'un fethi olacağı şayiası daha şehzadelîği zamanından beri duyulan Fatih tahta çıkınca Bizanslılar derin bir teessüre kapılmışlardır. Hatta son Bizans imparatoru Konstantinos Dragasis, hristiyanlık namına Papa Beşinci Nicolas (Nikola)'dan imdat dilemiş, asırlardır birbirine düşman olan İstanbul ve Roma kiliselerinin birleştirilmesine bile razı olmuştur. Batılı kaynaklara göre papa İstanbul'a yardım kuvvetleri yerine iki mezhebi birleştirecek bir kardinalden başka bir şey göndermemiş olmakla tenkit edilir. Aslen Selanikli veyahut Moralı bir Rum olduğu rivayet edilen kardinal İsidore (İzidor) büyük bir gemiye iki yüz İtalyan askeri doldurarak İstanbul'a

⁵ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 158-159.

⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 16.

⁷ Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet*, çev. Necla Işık, İstanbul 1991, s. 36.

⁸ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 179.

gelmiş, 30 Zilkade 856 /**12 Ocak 1452**⁹ günü Ayasofya Kilisesinde imparatorla devlet erkanı da hazır bulunduğu halde büyük bir ayin yaparak Rum patriği Grigorios Mammās'la beraber Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirildiğini ilan etmiştir. Mezheplerine vatanlarından çok fazla bağlı olan Bizanslılar imparatorun bu faaliyetini küfür saymışlar ve İstanbul sokaklarında **Türk sarığı görmeyi kardinal şapkası görmeye tercih ettiklerini** konuşmaya başlamışlardır. Bizans imparatoru Avrupa katolikliğine gösterdiği fedakarlığın karşılığını görememiş, hemen hiçbir yardım alamamış, netice itibarıyla kendi tebaası arasına bir tefrika sokmuş ya da mevcut olan bir tefrikayı alevlendirmiştir. İmparator bu buhran içinde yapabildiği tek şey surları onarmak, Adaları tahkim etmek ve şehre erzak yığmak olmuştur¹⁰.

Dukas'ın anlattıklarına bakılırsa, İstanbul'un fethinin yaklaştığını ve şehrin düşeceğini anlayan yerli halk, bütün kadın ve erkekler, rahip ve rahibeler "Büyük Kilise'ye" yani Ayasofya'ya sığınmışlardı. Zira uzun zamandan beri, şehir halkına, bazı yalancı falcılar, istikbalde şehrin Türklere teslim olunacağını, bunların askeri kuvvetle şehre gireceklerini, Bizanslıları keseceklerini ve Türklerin bu yürüyüşlerinin büyük Konstantin'in sütununa (Çemberlitaş) kadar varacağını, ondan sonra gökten bir meleğin elinde kılıç olarak ineceğini ve bu melek, sütunun yanında bulunacak olan ismi meçhul sadedil ve fakir bir adama imparatorluğu ve kılıcı vererek ona; "Bu kılıcı al ve Allah'ın kavminin intikamını al diyeceğini", o zaman Türklerin geri gideceklerini, Bizanslıların bunları takip ve telef edeceklerini, bunların şehirden, garptan ve şark yerlerinden İran hudutlarında bulunan bir yere kadar kovulacaklarını söylüyorlardı. Bazı kimseler yukarıda bahsedilenlere inanarak bunların vaki olacağı kanaatiyle koşuyorlar ve başkalarını da koşmağa teşvik ediyorlardı. O gün vuku bulmakta olan hadiseler, esasen eskiden beri kafalarında yer etmişti. Yani Stavros (Çemberlitaş) sütununu geçecek olursak, gelecek felaketi atlatırız diyorlardı. İşte bu sebepten halk Ayasofya'ya sığınmıyordu. Bir saat içinde o muazzam mâbed tamamiyle erkek ve kadınlarla dolmuş idi. Mâbedin alt ve üst katları, avluları ve her bir yeri sayısız halk tarafından işgal edilmişti. Mâbed dolduktan sonra, içeridekiler kapıları kapadılar; kurtuluşlarını mâbedin kerametinden bekliyorlardı¹¹.

⁹ 12 Aralık 1452 bk. Ostrogorsky, s.523.

¹⁰ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, s. 240-241; İsmet Miroğlu, "Fetret Devrinden II. Bayezide Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 10, İstanbul 1989, s. 213.

¹¹ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 178-179.

İstanbul'un fethinden bir gün önce Ayasofya'da imparatorun, bütün devlet ve saray erkanının göz yaşlarıyla katıldığı büyük bir ayin yapılır. Bu Ayasofya'da yapılan son ayindir. Ayrıca sokaklardan papazların idare ettiği ayin alayları geçirilmiş, bütün halk bu alaylara katılmış, İstanbul'un içi "Kyrie eleison" yani "Ya Rabbi bize merhamet et" dualarıyla çınlamış, kadın ve çocukların vaveylaları içinde yoluna devam eden alay surlara kadar ilerleyerek Bizans'ın son tahkimatını takdis etmişlerdir. İmparator, Bizanslıları mukavemete teşvik eden son nutkunda Şarki Roma'nın uzun bir inhitat ahlâksızlığından sonra bu akibete layık olduğunu belirten "Eğer bu tavsiyelerime riayet edecek olursanız Allah'ın bize yolladığı haklı cezadan belki kurtuluruz" sözünü ifade etmiştir¹².

Türkler İstanbul'u zaptettikleri zaman (29 Mayıs 1453) buradaki müdafaasız halk kiliseye sığınmıştı. Halk daha öncede söylendiği gibi, Çemberlitaş'a kadar gelen Türkler, gökten inen melekten korkup kendi sınırlarına kadar geri kaçacaklarına inanıyordu. Fakat Türkler gelmişler mabedin kapılarını açarak içeri girmişler ve orada korkudan birbiri üstüne yığılmış olan erkek ve kadınları esir etmişlerdir¹³. Burada cebren içeri girmek mecburiyetinde kalan Türk askerleri hiç kimsenin hayatına dokunmamış ve yalnız esir almakla yetinmişlerdir. Türk ordusu değil Ayasofya'ya sığınanları öldürmek, İstanbul'a girdiği vakit Fernand Grenard'ın ifadesiyle yalnız silahla mukavemet gösterenleri ve vaziyetleri şüpheli görülenleri öldürmüşler, teslim olmayan diğerlerini esir etmişlerdi. Bizans halkı katliama maruz kalmamıştır¹⁴. Hayrullah Efendi, tarihinde "Şehir içine girildikten başka imparatorun ölüm haberi duyulunca asker ve halktan bir çoğu Venedik gemilerine binip kaçmak için Samatya, Ahırkapı ve Kadırga Limanı taraflarına koştuklarından diğer taraflarda az kimse kalmıştı. Bundan başka ahalinin çoğu kiliselere kapandığından çok can kaybı olmadığını, bir çoğunun da savaş esiri olarak sağ yakalandıklarından iki bin kişiden fazla insanın ölmediğini.." belirtir¹⁵.

Kapılarını kırıp Ayasofya'ya giren Fatih'in askerlerinin yaptıklarını abartılı bir şekilde anlatan Dukas, "Mâbedin içinde hiçbir şey bırakmadılar" der¹⁶. Buna dayanan daha sonraki Hammer, Lamartine, Kont Segür, Dimitri

¹² İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, s. 252; İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, Ankara 1968, s. 19.

¹³ K. Süsseim-Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", *İA*, s. 49; Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, İstanbul ts, s. 335-336.

¹⁴ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, s. 257-258.

¹⁵ Aktaran; Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 344.

¹⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 178-180.

Kantemir ve benzeri Avrupalı tarihçiler ve yazarlar da taassuba dayanan, gerçek dışı saldırılarda bulunmuşlar, okuyucularını yanıltmışlardır¹⁷. Ayasofya da dahil sanat ve kültür eserlerini tahrip edenler Türkler değil, bir kısım batılı kaynakların da teslim ettiği gibi, Türklerden iki buçuk asır önce 1204 yılında İstanbul’u Bizanslılardan zaptetmiş olan Avrupa Haçlılarıdır. Şurası unutulmamalıdır ki, Osmanlılar Ayasofya’nın çan kulesini bile yıkmamışlardır¹⁸. 1847-1849 yılları arasında gerçekleşen tamirde İsviçreli mimarlar Bizans devri mozayiklerinin hâlâ çok iyi durumda olduğunu görmüşlerdi. Eğer Türkler tahripkar davransaydı mozayiklerden eser bile kalmazdı¹⁹. Rus müelliflerinden Uspenski sanat ve kültür eserlerine karşı Müslüman Türklerin, 1204 Haçlılarından bin kat insafli ve insanca davranmış olduklarını söyler. Bir çok batılı tarihçi de Müslümanların Kudüs’e girdiklerinde orada ki Hristiyanlara, kendilerini İsa’nın askerleri sayan İstanbul’u talan eden bu adamlardan daha insanca davrandıklarını yazarlar. Ortaçağda yaşamış Fransız tarihçi Villehardouin, 1204 Haçlı yağmasını “Dünya yaratıldı yaratılalı bir kentten bu kadar çok ganimet kazanılmamıştır” diye anlatır. Zaten harap ve perişan bir halde olan İstanbul’u alan Fatih, derhal imar faaliyetlerine başlamıştır. Türk fethi Bizansı yıkmış ama İstanbul’u kurtarmıştır²⁰. *Tarih-i Ebu’l-Feth* yazarı Tursun Bey eserinde İstanbul dâru’l-emân oldu, Fatih Ayasofya’ya geldiğinde “bu binay-ı hasinün tevâbi ve levâhıkın harâb u yebâb gördi” der ve Ayasofya’yı ve surları onardığını belirtir²¹.

Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet* adlı eserinde 1204 yılındaki Latin yağmasına değinirken barbarlarınkinden çok daha korkunç katliâma ve yağmaya giriştiklerini, yüzyıllardır biriktirilen hazinelerin yağmalandığını; kilise, manastır ve evlerin, soyulup soğana çevrildiğini; Ayasofya’nın tamamen soyulup boşaltıldığını; kutsal vazoların içki kadehleri olarak kullanıldığını, mihrabı yaktıklarını, kilisede değer taşıyan ne varsa parça parça edip aralarında paylaştıklarını, aldıkları bu değerli eşyayı yüklemek için atlarını ve katırlarını kilisenin içine kadar getirdiklerini, hayvanlar gibi davranıp bütün kadın ve kızların, rahibelerin ırzına geçtiklerini belirtir²².

¹⁷ Bkz. Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 336 vd.

¹⁸ Çan kulesini 1678 yılında ziyaret eden Venedikli Doç O. P. Grelot’un verdiği bilgilere göre mevcuttu. Bu gün Askeri Müze’de Ayasofya çanı mevcuttur. Ne şekilde müzeye intikal ettiği bilinmiyor. İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, s. 18

¹⁹ İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, s. 59.

²⁰ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, s. 258, Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet*, İstanbul 1991, s. 88.

²¹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu’l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 64, 75.

²² Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet*, s. 87.

Oysa ki, Ayasofya'da her asırda bir Türk eseri buluyoruz. Osmanlılar devrinde camiye bir Türk eseri katılmıştır. Müstemilatıyla binayı bu zaviyeden değerlendirdiğimizde Türk eserleri yarıdan fazlayı bulur. Süheyl Ünver, Ayasofya'nın medresesi, türbeleri I. Mahmud'un kurduğu pek zarif kütüphanesi, mahfelleri, şadırvanı, sebili, ilk mektebi ve muvakkıthanesi ile en mühim İslamî sitelerimizden biri olduğunu belirtir²³.

Türklerin Ayasofya'ya girişlerine şahit olanlardan hiç biri, sonraları çıkan rivayetlerde olduğu gibi, o vakit bir katliamdan ve mabede karşı bir hürmetsizlik ve tecavüz yapıldığından bahsetmezler²⁴. Bu müfterilerden biri olan ve Ayasofya'nın minarelerinin yıktırılmasını, Rusların İstanbul'u alıp haçı dikmesini hararetle savunan muasır tarihçilerden Schlumberger hiçbir kaynak göstermeden Ayasofya içinde bile katliam olduğunu belirtir²⁵.

Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet* adlı eserinde, “Öyle görünüyor ki büyük kilisede çok az kan döküldü. Türkler orada bulunanları tutuklayıp sonradan köle yapmakla yetindiler” der. Yine aynı yazar, Fatih'in akşam sivillerin tutuklanmasının durdurulmasını ve yağmalamaya son verilmesini emrettiğini, orduya mensup her kişiye, her askere kent halkını, kadınları ve çocukları öldürmeyi veya köle almayı ve bunlara karşı kötü davranılmasını yasakladığını; bu emre karşı gelen herkesin öldürüleceğini söylediğini nakleder²⁶. Osmanlılar merhametli davranmayı kan dökmeye tercih etmişlerdir. Ayasofya sahasını hiçbir katl veya idam lekesi kirletmemiştir²⁷. Voltaire, İstanbul'un zabtı sırasında bazı tarihçiler tarafından Osmanlılar ahaliye karşı yapıldığı belirtilen saldırıları ve bu saldırılara karşı gösterildiği rivayet edilen salabet ve hoşgörüyü reddetmiştir²⁸. Lamartine bütün saldırıları ile beraber şu gerçeği aktarmadan geçememiştir. Phranzes'den naklen şöyle diyor; “...rahibelerin, annelerinden ayrı düşmüş çocukların, kendi çocuklarından ayrılmış annelerin feryat ve figanlarını merhamet gözüyle gören Osmanlılar bu hazin duruma üzülüyorlardı”²⁹.

²³ A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, C. 2, İstanbul 1995, s. 60-61.

²⁴ K. Süsseim-Arif Müfid Mansel, “Ayasofya”, İA, s. 49.

²⁵ İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, s. 22- 23.

²⁶ Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmet*, s. 65, 67.

²⁷ Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 340-41.

²⁸ Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 338.

²⁹ Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 341.

Fatih, umumiyetle rivayet olunduğu gibi, at üzerinde değil, yaya olarak kiliseye girmiş ve müezzine ezan okutarak maiyeti ile beraber namaz kılmıştır³⁰. Maalesef ünlü ressam Delacroix, Paris Louvre Müzesinde bulunan Fatih'in Ayasofya'ya girişini temsil eden tablosunda sultanı atıyla mabede girer gibi göstermiştir. Fatih Ayasofya'ya girince secde-i şükranına kapanmış, iki rekat namaz kılmış, ilk ezanın da bu sırada okunduğu rivayet edilmiştir³¹.

Fatih düzenlenen tören alayı ile şehre girince kuvvetli rivayete göre doğrudan Ayasofya'ya gitmiştir. Tursun Bey, "Ayasofya nam kiliseyi görmeye rağbet etti" der. Müverrih Âlî, "Fatih'in hemen şehre girmesindeki isticali "Ayasofya nam kenîse-i azîmeyi mâbed-i ehl-i İslâm etmeğe mütehâlik" olduğunu söylüyor ve devamla mâbed-i kadîme doğru yöneldiklerini belirtiyor. Osmanlı Türklerinde bir gelenek olarak devam eden, asırlardır tatbik edilen bir kural vardır. Bu kural, bir memleket veya kale fethedildiği vakit ordu içeriye girip burçlara bayrak çekerken surların üstünde ezan sesleri yükselmesi ve şehrin en büyük kilisesinin derhal camiye tahvil edildikten sonra ilk Cuma namazının bu camide kılınmasıdır. Bu tarihî ve millî an'ane gereği Fatih vakit geçirmeden Ayasofya'yı camiye tahvil etmek gayesiyle Ayasofya'ya yönelmiştir. Fatih buraya gelince atından inerek yaya olarak içeriye girmiştir. Fatih, mâbedin azametini görünce hayran kalmıştır. O sırada bir Türk askerinin mabedin mermerlerinden birisini kırmakta olduğunu görünce Fatih, bu tahribatı neden yaptığını sormuş, o asker de din için yaptığını söylemiştir. Fatih bu askerin tahribatına mani olmuş, askeri yakın koruma dışarı çıkarmıştır. Fatih burada "servet ve esirler size yeter, şehrin binaları bana aittir" der³².

Yanında bulunan bazı İtalyan ve Rumlar'ın rivayetine göre Fatih, mozaiklerin sökülmesi teşebbüsünde bulunan mimarlara hitaben; "Durunuz! Bu mozaik resimleri günaha sebep olmamaları için bir kireç tabakasıyla örtmekle yettiniz! Fevkâlâde olan bu kakmaları koparmayınız" demiştir³³. 1930'lu yıllarda Amerikan Bizans Enstitüsü namına Ayasofya mozayiklerini araştırmakla görevli Thomas Whittemore "Bu mozayiklerin hiç birinde insan tarafından tahribat ika edildiğine ait bir iz görülmemiştir. Hatta binanın her

³⁰ K. Süsseim-Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", İA, s. 49; Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 352.

³¹ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, s. 260; İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, s. 23.

³² Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 63; Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 184; K. Süsseim-Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", İA, s. 49; Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 352- 359, İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, s. 21- 22, 26.

³³ Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 358.

tarafında yüzlerce haçlar hiç bozulmadan kalmış olup binanın uzun müddet Türkler tarafından muhafaza edildiğine şahadet etmekte olduğunu söylemektedir³⁴ der

Ayasofya, İstanbul'un fethinde usulden olduğu üzere şehrin büyük kilisesi olarak camiye çevrildi. Tursun Bey'in ifadesine göre kubbeye kadar çıkan Fatih Sultan Mehmet binanın ve çevresinin harap görüntüsü karşısında meşhur Farsça beytini söylemiştir. Tursun Bey, Fatih Ayasofya'ya girdiğinde "Vaktâ ki bu binâ-yı hasisün tevâbi ve levâhikin harâb u yebâb gördü" der ve Sadî'nin şu meşhur Farsça beytini söylediğini rivayet eder;

**Perde-dârî mî küned der tâk-ı kistrâ ankebût
Bûm-i nevbet mî zened der kal'a-ı Efrâsiyâb**

Yani; örümcek Kistrâ'nın penceresinde perdedarlık yapıyor, baykuş Efrasiyab'ın kalesinde nevbet vuruyor/bekliyor.

Fatih Ayasofya'nın tahribini önlemiş, burada müezzinlerinden birine ezan okumasını emretmiş, müezzin ezan okuduktan sonra maiyeti ile beraber ilk namazı kıldıktan sonra camiyi kendi hayratının ilk eseri olarak vakfetmiştir³⁵.

Bizans tarihçisi Dukas, Ayasofya'da ilk ezanın okunmasından ve ilk namazın kılınmasından duyduğu ızdırabı şöyle dile getirir; "adem-i meşrûiyetin veledi, Deccal'ın mübeşşiri, mihraptaki mukaddes din taşının üstüne çıkarak, namazını kıldı. Nedir bu nekbet ? Heyhat nedir bu dehşet veren acibe, eyvah ne olacağız? Vay vay, neler görüyoruz? Altında havarilerin ve şehitlerin mübarek bakiyeleri medfun bulunan bu mukaddes mihrap üzerinde bir Türk, bu mihrabın üzerinde bir dinsiz ? Ey güneş titre ! Allah'ın kuzusu nerededir? Bu mihrap üzerinde kurban olan, yenilen ve hiçbir zaman tükenmeyen Babanın oğlu nerede ? Hakikaten fasit bir neticeye vardık, günahlarımızdan dolayı bizim ibadetimiz, diğer milletlere nispetle, hiç nazarı itibara alınmamıştır. Allah'ın hikmeti namına bina olunan, Ekânim-i Selâse kilisesi, Büyük Kilise ve Yeni Sion adlarını almış olan bu mâbed, bu gün barbarların ibâdet yeri ve Muhammed'in evi adını aldı ve öyle oldu. Ey Cenab-ı Hak verdiğin hüküm adildir !"³⁶

³⁴ Thomas Whittemore, "Ayasofya Mozayikleri", *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, TTK Yayınları, Ankara 1947, s. 200.

³⁵ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 184; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 64; Semavi Eyice, "Ayasofya", *DİA*, s. 207; İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, s. 260.

³⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 184.

Fethin üçüncü günü olan Cuma günü Fatih, Ayasofya'ya gelip ilk Cuma namazını askerleriyle beraber kılmıştır. İmamete İstanbul'un fethinin manevî mimarı Akşemseddin geçmiş, ilk olarak Fatih namına hutbeyi de bu nuranî zat okumuştur. Hutbenin Fatih tarafından irad edildiği de yazılmaktadır. Diğer bir rivayette ise Fatih Ayasofya'nın camiye tahvil edildiği gün askerine bir hutbe irad etmiştir. Fatih'in iradesiyle bu Cuma gününden evvel Ayasofya'daki tasvirlerle heykeller ve ikonlar kaldırılıp, kible tarafına mihrap yapıldığı ve minber konulduğu, bütün hazırlıkların Cuma gününe kadar ikmalî için mimarlarla ustaların gece gündüz çalıştıkları rivayet olunur³⁷. Bu arada üç gün zarfında bir de tahtadan minare yapılmıştır. Yapılan minber ve mihrap zamanımıza ulaşmamıştır. (Şimdiki mihrap ve minber daha sonra yapılmış olup Fatih'in yaptırdığı değildir. 16. yüzyılın izlerini taşır. II. Bayezid devrinde mihrap, III. Murad devrinde minberin ilave edildiği bilinmektedir. Tahta minare ise II. Selim zamanında yapılan tamir sırasında kaldırılmıştır³⁸).

Okunan bu hutbe Osmanlılar içinde okunan hutbelerin belki de en sevinçlisi, en büyük şan ve şerefe sahip olanı idi. Çünkü o güne kadar sekiz buçuk asırdan beri bütün Müslümanların ulaşmayı şiddetle arzu ettikleri bir fethin Cenab-ı Hak tarafından Osmanlı padişahına ve onun tebasına verildiğini ilan etmekte idi. Fethin komutanı ve gazileri, sahabe-i kiramın bile şiddetle arzu ettikleri büyük bir saadete ve Hz. Peygamberin “**ne güzel komutan ve ne güzel asker**” övgüsüne mazhar olmuşlar idi³⁹.

İstanbul'un fethini müteakip şehirde bulunan yüzden fazla kilise ve manastır cami ve mescit haline getirilmiş, bir çoğu da medrese ve hankah yapılarak tarikat ehline barınak olmuştur⁴⁰.

³⁷ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, s. 262-263; Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 387-390.

³⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, C. 3, İstanbul 1989, s. 317-318; Semavi Eyice, “Ayasofya”, *DİA*, s. 208; İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, s. 26, 40, 50.

³⁹ Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 389-390.

⁴⁰ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. 2, İstanbul 1992, sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu, s. 293.